

आठबीस नगरपालिका स्थानीय राजपत्र

खण्ड : १

संख्या : १२

मिति : २०७४/०७/२५

भाग-२

आठबीस नगरपालिका बाल विवाह न्यूनिकरण सम्बन्धी स्थानीय तह रणनीतिक योजना-२०७४

१. पृष्ठभूमि

विवाह गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय प्रत्येक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार हो । मानव अधिकारको दृष्टिकोणबाट आफूले रोजेको व्यक्तिसंग विवाह गर्न पाउने र आफ्नो भविष्यको मार्गचित्र तय गर्ने प्रत्येक नागरिकको हक अधिकार सुनिश्चित हुनुपर्दछ । यसका लागि प्रायः सबै मुलुकहरूले विवाहको लागि न्यूनतम उमेर तोकेका हुन्छन् । नेपालको मुलुकी ऐन २०२० मा विवाहको लागि कानुनी उमेर २० वर्ष तोकिएको छ । नेपालको संबैधानिक इतिहासमा हालै मात्र जारी भएको नेपालको संविधानले बाल विवाहलाई पहिलो पटक बालअधिकार हननको विषयको रूपमा उल्लेख गरी दण्डनीय अपराधको रूपमा स्वीकार गरेको छ ।

बाल विवाह उच्च रहेका मुलुकहरू मध्ये नेपाल अग्रपंक्तिमा रहेको छ । दक्षिण एशियामा नेपाल बंगलादेश र भारत पछि तेश्रो स्थानमा पर्दछ । बालकको तुलनामा संख्यात्मक रूपमा बढी बालिकाको विवाह १८ वर्ष नपुग्दै हुने गरेको अध्ययनबाट देखिएको छ । यसो हुनुमा महिलाभन्दा पुरुषको उमेर सामान्यतया बढी हुनुपर्ने सामाजिक एवं सांस्कृतिक मान्यता, लैंगिक विभेद, गरीबी, अशिक्षा, असुरक्षा जस्ता कारणहरू प्रमुख रूपमा देखिएका छन् ।

बाल विवाहले बालबालिकाहरूलाई आधारभूत अधिकारबाट वञ्चित मात्र

खण्ड : १ संख्या : १२ मिति : २०७४/०७/२५

गराउँदैन उनीहरू आफ्नो भविष्यको छनोट गर्ने अधिकार तथा सो सम्बन्धमा निर्णय लिने प्रकृत्यामा सहभागी हुने अवसरबाट पनि वञ्चित हुन्छन् । विशेष गरी बालिका र महिलाको सन्दर्भमा बाल विवाहले एउटा मात्रै अधिकारको उल्लंघन नगरी उनीहरूको जीवनचक्रमा थुप्रै अधिकार उल्लंघनको शृंखला सृजना गरी थप हिंसाको कुचक्रमा पर्ने अवस्था रहन्छ । बालविवाहको कारण बैवाहिक जीवन दिगो नहुने, परिपक्व नभई सन्तान जन्माउँदा स्वास्थ्य सम्बन्धी विभिन्न समस्याहरू देखिने, लैंगिक हिंसा, यौनजन्य हिंसा, बालश्रम, वेचविखन जस्ता थप हिंसाहरूले बालिका र महिलाहरू थप प्रताडित हुन पुग्दछन् । कालान्तरमा समाज विकास प्रक्रियामा महिलाहरूको भूमिका र सहभागितालाई न्यून बनाई सभ्य, सुसंस्कृत एवं समतामूलक समाज निर्माण गर्न बाल विवाह बाधक तत्व बन्न पुग्दछ ।

२. कानुनी व्यवस्था :

विश्वव्यापी स्तरमा बालविवाहलाई सहस्राब्दी विकास लक्ष्य (MDGs) को प्राप्तिका लागि एक बाधकको रूपमा पहिचान गरी दिगो विकासका लक्ष्यहरूको कार्यसूची (SDGs) (२०१६-२०३०) मा बाल विवाह अन्त्य गर्ने विषयलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गरिएको छ ।

सन् २०१३ को सेप्टेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानव अधिकार समितिबाट बालविवाह तथा जवरजस्ती हुने विवाह रोकथाम तथा उन्मूलनको सवलीकरण: चुनौती, उपलब्धि, उदाहरणीय अभ्यास र कार्यान्वयनमा रहेका समस्याहरू विषयक प्रस्ताव र यसपछि सोही वर्षको डिसेम्बरमा संयुक्त राष्ट्रसंघको ६८ औं साधारणसभाबाट बालविवाह तथा जवरजस्ती हुने विवाह विषयक प्रस्ताव पारित गरिएपछि बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरू विश्वव्यापी रूपमा उच्च प्राथमिकतामा परेका छन् ।

नेपालले बालअधिकार सम्बन्धी महासन्धि, १९८९; महिलामाथि हुने सबै प्रकारका विभेदहरूको अन्त्य गर्ने महासन्धि १९७९, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारका लागि अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६ आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय आलेख, १९६६, यातना विरुद्धको महासन्धि, १९८४ जनसंख्या र विकास सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनले

पारित गरेको कार्ययोजना, १९९४ (Program of Action adopted at the International Conference on Population and Development, 1994); चौथो विश्व महिला सम्मेलनबाट पारित बेइजिङ्ग घोषणा र सम्बद्ध कार्ययोजना (Beijing Declaration and Platform for Action) र सार्कलगायत अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय स्तरमा बालअधिकारलाई प्रवर्द्धन गर्ने विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा ईच्छाधीन आलेखहरूमार्फत नागरिकहरूको आधारभूत अधिकारहरू विशेषतः बालअधिकार संरक्षणमा प्रतिबद्धता जाहेर गरेको छ ।

सन् २०१३ मा बालविवाह, कम उमेरमा हुने विवाह तथा जबरजस्ती हुने विवाह सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय मानवअधिकार समितिको संकल्प प्रस्ताव (Human Rights Council Resolution on Child, Early and Forced Marriage)लाई नेपाल सरकारले सह-प्रायोजन गरी बालविवाह विरुद्ध प्रतिबद्धता जाहेर गरेको थियो । त्यसैगरी सन् २०१४ को जुलाई २२ मा बेलायतमा भएको बालविवाह, कम उमेरमा गरिने विवाह र जबरजस्ती हुने विवाह तथा महिलाको योनिच्छेदन विरुद्धको उच्चस्तरीय शिखर सम्मेलनमा नेपाल सरकारले सन् २०२० सम्ममा नेपालबाट बाल विवाहको अन्त्य गर्न प्रयास गर्ने प्रतिबद्धता जाहेर गरेको छ ।

बालविवाह विरुद्धको प्रयास सार्कसंग आबद्ध रहेको 'बालबालिका उपर हुने हिंसा विरुद्धको दक्षिण एशियाली पहल' (SAIEVAC) को एक रणनीतिक कार्यक्षेत्र पनि हो । यसले सार्क मुलुकहरूमा "बाल विवाह अन्त्यका लागि क्षेत्रीय कार्य योजना (२०१५-२०१८)" (Regional Action Plan to End Child Marriage in South Asia-(2015-2018) तयार गरी राष्ट्रिय संयन्त्र (National Mechanism) मार्फत बालविवाह विरुद्धमा आफ्ना प्रयासहरू केन्द्रीत गरेको छ । यसका साथै उक्त रणनीतिलाई परिपालना गर्दै नेपाल सरकारको नेतृत्वमा नोभेम्बर ७, २०१४ मा "बाल विवाह अन्त्य गर्न कानूनको प्रयोग गरी जवाफदेहिता बृद्धि" विषयक सार्कस्तरीय गोष्ठी आयोजना गरी "दक्षिण एशियाबाट बाल विवाह अन्त्य गर्नको लागि काठमाडौं आब्हान" Kathmandu Call for Action to End Child Marriage in South Asia) पनि पारित गरिएको छ ।

३. वर्तमान स्थिति :

कानुनी बन्देज तथा विभिन्न सचेतनामुलक कार्यक्रमका कारण जिल्लामा बालविवाह, प्रचलन क्रमशः कम भएको आमसञ्चारको माध्यमबाट सुन्न पाइन्छ । तर, जिल्लाको सबै क्षेत्र वा समुदायमा नाबालक अवस्थामै विवाह गरिदिने चलन रहेको छ । कतिपय अवस्थामा बालबालिकाका घटना उजागर हुँदैनन् । तर पनि संघसंस्था र समाचार माध्यमले यस्ता घटनाहरूलाई प्रकाशमा ल्याउने प्रयत्न गरेका छन् । यस आठवीस नगरपालिकामा बालविवाह हुने गरेको यथार्थता रहिरहेको छ ।

४. रणनीति तर्जुमा प्रक्रिया :

नेपाल सरकारको बालविवाह अन्त्यका लागि निर्माण गरेको राष्ट्रिय रणनीति अनुसार यस आठवीस नगरपालिकामा बालविवाह न्युनीकरण गर्नका लागि विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी सरोकारवाला निकायहरूको सहभागितामा विभिन्न सुभावाहरू लिई सेभ द चिल्ड्रेन, सामाजिक सेवा केन्द्र (सोसेक) नेपाल जस्ता बालबालिकाहरूको क्षेत्रमा क्रियाशिल गैरसरकारी निकायहरूको प्राविधिक सहयोगमा यो रणनीति तयार भएको हो । स्थानीय तहमा भएका विभिन्न खोज तथा अनुसन्धानका आधारमा यो रणनीति तर्जुमा गरिएको छ ।

- उमेर नपुग्दै हुने विवाहबाट हुनसक्ने हानी र थप समस्याको बारेमा जानकारीको न्यूनता ।
- छोरीलाई दायित्व र भारको रूपमा लिने पितृसत्तात्मक सोच ।
- किशोरकिशोरीमा अपरिपक्वता र ज्ञानको अभाव ।
- किशोर किशोरीहरूको विद्यालय शिक्षामा निरन्तरताको कमि ।
- वैवाहिक कार्यमा अभिभावकको निर्णायक भूमिका ।
- संचार सामाग्री र सामाजिक संजालको दुरुपयोगबाट किशोर-किशोरीमा पर्न गएको नकारात्मक प्रभाव ।
- बालविवाह दण्डनीय अपराध भएको बारेमा जनचेतनाको कमि ।
- विद्यमान कानूनको कमजोर कार्यान्वयन अवस्था आदि ।

५. रणनीतिको औचित्य :

- नेपालले बालविवाहलाई दण्डनीय अपराध मानेता पनि यो प्रचलनलाई अझै पूर्णरूपमा हटाउन सकेको छैन । नेपालको संविधानले महिला तथा बालबालिका सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसका साथै संविधानतः बालबालिकालाई बालविवाह, गैरकानूनी ओसारपसार र अपहरण वा बन्धक राख्न नपाईने र महिला विरुद्ध धार्मिक, सामाजिक, सांस्कृतिक परम्परा, प्रचलन वा अन्य कुनै आधारमा शारीरिक, मानसिक, यौनजन्य, मनोवैज्ञानिक वा अन्य कुनै किसिमको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण नगरिने, त्यस्तो कार्य कानून बमोजिम दण्डनीय हुने र पीडितले कानून बमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हकको सुनिश्चितासमेत गरेको हुँदा बालविवाह अन्त्यका लागि प्राथमिकताकासाथ कार्यक्रम केन्द्रित गर्नु पर्ने भएको छ ।
- नेपालले राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय रूपमा गरेका प्रतिवद्धता पूरा गर्नका लागि पनि बाल विवाहको अन्त्य गर्नुपर्ने दायित्व रहेको छ ।
- बालविवाहलाई सम्बोधन गर्ने विषय बहुपक्षीय भएको हुँदा सरकारका सम्बद्ध निकाय, विकासका साभेदार, गैरसरकारी संस्था तथा नागरिक समाज र स्वयं बालबालिकाको अर्थपूर्ण एवं सक्रिय सहभागिता आवश्यक पर्ने भएको हुँदा सम्बन्धित निकायहरूबीचको सहकार्य र समन्वयबाट एकीकृत रूपमा प्रयास केन्द्रित गर्नुपर्ने नगरपालिकामा प्रतिवद्धताको आवश्यकता छ ।
- बालविवाहको अन्त्य गर्ने र बालविवाहको कारणबाट विभिन्न जोखिम र हिंसामा परेका विवाहित र अविवाहित बालबालिका र किशोरकिशोरीलाई आफ्नो पूर्ण क्षमताको प्राप्ति र उपयोगका लागि सक्षम बनाई जीवनमा सकारात्मक परिवर्तन ल्याउनका साथै नगरपालिकाको विकासमा उनीहरूको समान सहभागितालाई सुनिश्चित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।
- नगरपालिकाले बालमैत्री नगरपालिका बनाउने र बालविवाहलाई न्यूनीकरण गर्ने भन्ने नगर सभाबाट नीतिगत निर्णय गरेकाले यसलाई मुर्त रूप दिन आवश्यक रहेकोछ ।

६. रणनीतिका सिद्धान्तहरू (Principles of the National Strategy)

- बालबालिकाको सर्वोत्तम हित : बालबालिकाको विषयमा कुनैपनि निर्णय गर्दा उनीहरूको सर्वोत्तम हित सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।
- बाल बचाउ र विकास: प्रत्येक बालबालिकालाई सबल र उपयुक्त वातावरणमा हुर्काई उच्चतम स्तरको जीवनयापन गर्न पाउने अधिकार हुनुपर्दछ ।
- बालसंरक्षण: बाल विवाह, बेचबिखन तथा ओसारपसार, बाध्य बन(उत्ते, अन्य हानिकारक अभ्यासलगायत सबै प्रकारका दुर्व्यवहार, हिंसा तथा शोषणबाट बालबालिका संरक्षित हुनुपर्दछ ।
- अर्थपूर्ण सहभागिता: बालबालिकासँग सरोकारका सबै विषयमा उमेर र परिपक्वताअनुरूप उनीहरूको कुरा सुन्ने र आफ्नो विचार अभिव्यक्त गर्ने अवसर दिनुपर्छ । बालबालिका र खासगरी बालिकाहरूको सशक्तिकरणले विवाह लगायत सबै निर्णय प्रकृत्यामा सहभागिता बृद्धिभै उनीहरूको महत्व बढाउन योगदान पुग्छ ।
- राज्यको दायित्व: नेपालको संविधान, दिगो विकासका कार्यसूची (२०१६-२०३०) का साथै अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धता अनुसार बालअधिकार उल्लंघनको कारकत्वको रूपमा रहेको बालविवाह को रोकथाम तथा न्यायमा पुहँचको लागि राज्यको क्रियाशीलता बढाउनुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

७.परिकल्पना : बालमैत्री एवं लैंगिक समानतायुक्त समाजको निर्माण गर्ने दिशामा योगदान पुऱ्याउने ।

८.ध्येय : बाल विवाहमुक्त वातावरणमा बालबालिकाको अधिकारको सुनिश्चितता गर्ने ।

९. लक्ष्य : सन् २०१९ सम्ममा आठवीस नगरपालिकालाई बालविवाह मुक्त नगरपालिका घोषणा गर्ने ।

१०. उद्देश्यहरू : बाल विवाह अन्त्यका लागि विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने र आवश्यकतानुसार बालविवाह न्यूनीकरणका लागि स्थानिय

नीति तथा कार्यनीतिहरू निर्माण गरी लागू गर्ने ।

- आवधिक र वार्षिक योजना तथा कार्यक्रमहरूमा बालविवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताकासाथ समावेश गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने ।
- बालविवाह विरुद्धमा बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- बालविवाहलाई प्रोत्साहन गर्ने प्रचलित सामाजिक, सांस्कृतिक र परम्परागत मान्यतामा आधारित सोच तथा व्यवहार परिवर्तनका लागि बालबालिका, किशोर-किशोरी, अभिभावक, शिक्षक, धार्मिक, राजनीतिक तथा सामुदायिक अगुवा, संघ-संगठनलगायत अन्य सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको क्षमता विकास गरी परिचालन गर्ने ।
- बालबालिका विशेषतः बालविवाहको जोखिममा रहेका र विवाहित बालिकाहरूलाई नगरपालिकाबाट प्रदान गरिने सेवा, सुविधा तथा अवसरहरूको उपभोगका लागि सामना गर्नुपर्ने कठिनाई तथा चुनौतीहरू सम्बोधन गरी समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- बालविवाह अन्त्यका लागि संचालित कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी रूपमा अनुगमन तथा मूल्यांकन गर्ने ।
- गाउँपालिका तथा विकासका साभेदार संस्थाहरूको सहकार्यमा बालविवाह अन्त्यका लागि स्रोतको पहिचान, विनियोजन र प्रभावकारी परिचालन गर्न संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

११. रणनीतिक कार्यदिशा :

क) बालिका र किशोरीको सशक्तिकरण :

- अतिरिक्त क्रियाकलाप, बाल क्लब तथा सामाजिक गतिविधिका माध्यमबाट विवाहको कानुनी उमेर, बालविवाहको नकारात्मक असरहरूबारे आमाबाबु र परिवारका अन्य सदस्यहरूसँग छलफल गरी स्वनिर्णय गर्ने क्षमता र सीपको विकास गर्ने ।
- दौतरी शिक्षा, अतिरिक्त क्रियाकलाप र बाल क्लब तथा सञ्चार माध्यममार्फत यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यलगायत लैङ्गिक समानता र अधिकारबारे सचेत गराई स्वास्थ्य, शिक्षा, आर्थिक र

कानुनी सहयोगमा पहुँच बढाउने ।

- विद्यालय बाहिर रहेका विवाहित र अविवाहित बालबालिकाहरूका लागि सामाजिक तथा आर्थिक अवसरहरूको सृजना गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- नगरपालिकामा कार्यरत सरकारी, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रबीच समन्वय गरी विवाहित र अविवाहित बालबालिकाहरू विशेष गरी विद्यालय बाहिर रहेका बालिका र उनीहरूको परिवारलाई आत्मनिर्भर बनाउन आवश्यक स्रोत र अवसरहरूको पहिचान गरी उनीहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- बालविवाह विरुद्ध सामुहिक पहलका लागि बालिकालाई समूह निर्माण गर्न वा विद्यमान समूहमा आवद्ध भई अभियान सञ्चालन गर्न सक्षम बनाउने ।

ख) बालिका र किशोरीहरूको लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने:

- विद्यालयहरूमा बालिकाहरूका लागि बालिकामैत्री र गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गराउने ।
- विद्यालयबाहिरका, विवाहित र अविवाहित तथा अवसरविहीन बालिकाहरू र उनीहरूका परिवारलाई विभिन्न सुविधाहरू (माध्यमिक तह र उच्च शिक्षाको छात्रवृत्ति, निःशुल्क पुस्तक, पोशाक तथा अन्य सुविधा) प्रदान गर्दै उनीहरूलाई विद्यालय जान र विद्यालय शिक्षालाई निरन्तरता दिन प्रोत्साहन गर्ने ।
- विद्यालय, बालक्लब, खेलकुद र विद्यालयको अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिकाहरूको समान सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- भविष्यमा जीवन वृत्तिका लागि आवश्यक पेशा र उद्यमशीलतासँग सम्बन्धित सूचना तथा जानकारीमा बालिकाहरूको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयहरूमा बालिकामैत्री वातावरण र त्यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न शिक्षक, कर्मचारी तथा व्यवस्थापन समितिका पदाधिकारीहरूलाई तालिम प्रदान गर्ने ।

- विद्यालयमा शिक्षिकाहरूको संख्या बढाउने तथा विद्यालयको व्यवस्थापन र व्यवस्थापन समितिमा महिलाको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- बालिकाहरूलाई अध्ययन छोड्न बाध्य पार्ने परम्परागत हानिकारक अभ्यासहरूको विरुद्ध जनचेतनामूलक अभियान संचालन गर्ने ।
- छात्रा र शिक्षिका दुवैका लागि विद्यालयको वातावरण एवं पूर्वाधार सुरक्षित, सफा र लैङ्गिकमैत्री भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- बालविवाह र लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाहरूलाई विद्यालयमा मनोसामाजिक विमर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- विवाहित बालिकाहरूको विद्यालय शिक्षाको निरन्तरताको लागि आवश्यकतानुसार वैकल्पिक अध्ययनको अवसर प्रदान गरी उनीहरूलाई औपचारिक शिक्षामा सम्मिलित गराउने ।
- विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक संवेदनशील, पक्षपातरहित, बृहत यौनिकता शिक्षा (Comprehensive Sexuality Education) र बालअधिकारका विषयहरू समावेश भएको सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयलाई लैङ्गिकमैत्री बनाउन विद्यालय शिक्षासँग सम्बन्धित निकाय र व्यक्तिको क्षमता अभिवृद्धि गरी परिचालन गर्ने ।
- बालबालिकालाई यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धी सूचना तथा सेवावारे सुसूचित गर्न स्थानीय स्वास्थ्य संस्थासँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- विद्यालयमा गुनासो पेटिकाको व्यवस्था गरि बालबालिकाहरूका गुनासोहरूको सुनुवाई गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।

ग) बालक, किशोर तथा पुरुषहरूको सहभागिता :

- बाल अधिकार, लैङ्गिकता, यौनिकता, यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य तथा अधिकारका साथै बाल विवाहका विषयमा सचेतना अभिवृद्धि गरी बालविवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोच अन्त्य गर्ने कार्यमा पुरुष तथा बालकको सहभागिता सुनिश्चितता गर्ने ।
- सञ्चार क्षेत्रको अर्थपूर्ण सहभागितामार्फत बालविवाह विरुद्धमा

विद्यमान कानुनी पक्ष र बाल विवाहको सामाजिक, आर्थिक तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी नकारात्मक असरहरूको बारेमा जनमत सृजना गर्ने ।

- बालबालिकाहरूलाई शिक्षा, आर्थिक आयआर्जन तथा रोजगारीतर्फ उन्मुख गराई आत्मनिर्भर भएपछि मात्र स्वनिर्णयको आधारमा विवाह गर्न अभिप्रेरित गर्ने ।
- बालविवाह गर्ने, गराउने, प्रोत्साहन गर्ने, बालविवाहमा सहभागी हुने, छाउपडी प्रचलित हानिकारक प्रथालाई सामाजिक मर्यादा विपरीतको कार्यको रूपमा निरुत्साहन गर्ने सामुदायिक जवाफदेहीताको सुनिश्चितता गर्ने ।
- बालविवाह, लैङ्गिक विभेद र पितृसत्तात्मक सोचहरूमा परिवर्तन ल्याउनका लागि यस विरुद्धमा सामाजिक सचेतना अभिवृद्धि गर्न धार्मिक संस्था, धर्मगुरुहरू, ज्योतिष, धामीभाँक्रीलगायत सामाजिक अगुवाहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्ने ।
- बालविवाहबाट सृजित लैङ्गिक हिंसा र दाइजो प्रथाको विरुद्धमा पुरुष तथा बालकहरूमा कानुनी सचेतना अभिवृद्धि गर्ने ।

घ) परिवार र समुदायको परिचालन गर्ने :

- समुदायमा रहेका विभिन्न अभिभावक समूह, आमा समूह, उपभोक्ता समूह, किशोरी समूह, महिला समूहलगायत समाजिक अगुवाहरूको सहभागितामा बालविवाह विरुद्धको अभियान संचालन गर्ने ।
- सकारात्मक अभिभावकत्व सम्बन्धी ज्ञानसीपको विकास गरी परिवार तथा समुदायमा अन्तरपुस्ता संवादको माध्यमबाट बालविवाह निषेध गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- सामाजिक संजालहरूमा धार्मिक व्यक्तित्वहरू, ज्योतिष, पुरोहित, धामीभाँक्रीको सहभागिता सुनिश्चित गरी बालविवाहका विरुद्धमा परिचालन गर्ने ।
- छोरा र छोरीबीचको विभेद लगायत समाजमा रहेका हानिकारक सामाजिक मान्यताहरूलाई निरुत्साहन गरी बालविवाह विरुद्धका

विषय स्थानीय विकास तथा सामाजिक मूल्यको विषयको रूपमा स्वीकार गरी “बालविवाह मुक्त स्थानीय तह” को अभियान संचालन गर्ने ।

- गुणस्तरीय शिक्षा र रोजगारीका अवसरहरूमा पहुँच वृद्धि गरी बालबालिकाको सशक्तिकरण गर्नुका साथै दाइजो प्रथा, लैङ्गिक हिंसा तथा भेदभाव विरुद्धको सामाजिक प्रवर्द्धन र क्षमतामा अभिवृद्धि गर्ने ।
- बालविवाह नगर्ने, नगराउने अनुकरणीय व्यक्ति, परिवार, र समुदायलाई सामाजिक रूपमा सम्मान गर्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- बालविवाह विरुद्ध समाजमा भएका असल अभ्यासहरूलाई विभिन्न संचार माध्यम र संजालमार्फत प्रसारण गरी बालविवाह अन्त्यको अभियानलाई सशक्त बनाउने ।

ड) सेवा प्रवाह :

- बालविवाह को जोखिममा रहेका विशेषगरी सीमान्तकृत तथा विपन्न समुदायका बालिका र विवाहित बालिका तथा महिलाका लागि सुरक्षित र गुणस्तरीय औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षा तथा आय आर्जनका अवसरहरू सुनिश्चित गर्ने ।
- किशोरकिशोरीमैत्री यौन तथा प्रजननस्वास्थ्य सम्बन्धी जानकारी तथा सेवा, गर्भनिरोधक साधन, गर्भवती, प्रशव तथा सुत्केरी सेवा, सुरक्षित गर्भपतन, यौनजन्य रोग, एचआईभीलगायत विभिन्न रोग रोकथाम तथा उपचार सम्बन्धी सेवामा विवाहित तथा बाल विवाह को जोखिममा रहेका अविवाहित बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- बालविवाह, लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका र विवाह भएका बालिकाहरूमाथि आउन सक्ने जोखिमको पहिचान गरी शिक्षा, स्वास्थ्य र कानुनी सेवाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।
- सेवा प्रदायकहरूको जवाफदेहिता र क्षमता अभिवृद्धि गरी आवश्यकता अनुसार तत्कालै र गुणस्तरीय सेवाप्रवाहका लागि समन्वय र प्रेषण प्रणाली (Referral System) को विकास गर्ने ।

- पारीवारिक र सामाजिक सहयोग सुनिश्चित गर्दै सम्मानजनक जीवनयापन गर्ने वातावरण तयार गर्न बालिकालाई जीवनोपयोगी सीप, आयआर्जन सम्बन्धी ज्ञानसीप र निशुल्क मनोसामाजिक विमर्श र कानुनी परामर्श सेवाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- बालविवाह तथा लैङ्गिक हिंसाको जोखिममा रहेका बालिकाको पहिचान र अवस्थाको अनुगमन गरी उपयुक्त सेवाका लागि सिफारिस गर्ने सम्पर्क बिन्दुका रूपमा रहेका लैङ्गिक हिंसा निगरानी समूह, वडापालिकाको कार्यालय, बालक्लब, युवा सञ्जाल जस्ता बालअधिष्ठाकार संरक्षणका लागि क्रियाशील संस्थाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- स्थानीयस्तरमा कार्यरत सरकारी तथा गैर सरकारी निकायहरूका कार्यक्रमहरूमा बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकताका साथ समावेश गर्ने व्यवस्थाको सुनिश्चितता गर्ने ।
- स्थानीय निकायमा बाल विवाह सम्बन्धी जानकारी अध्यावधिक राख्न व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको स्थापना र सुदृढीकरण गर्ने ।
- पञ्जीकरणको महत्वका बारेमा परिवार र समुदायमा सचेतना अभिवृद्धि र सेवा सुनिश्चितताका लागि सामुदायिक संघसंस्था तथा समूहहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरी परिचालन गर्ने ।
- विवाह भैसकेका बालिका, बालविधुवाका आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्ने गरी विशेष कार्यक्रमहरू लागूगर्ने र प्रभावकारी कार्यक्रमहरूका तथ्यगत प्रमाणहरू संकलन गरी सफल अभ्यासहरूको प्रवर्द्धन तथा विस्तार गर्ने ।
- वैवाहिक सम्बन्धलाई निरन्तरता दिन नचाहने बालिकाहरूको सम्मानजनक जीवनयापनको लागि पारीवारिक तथा सामाजिक वातावरणको सृजना गर्ने र आवश्यकता अनुसार कानुनी सेवा, मनोसामाजिक विमर्श, व्यावसायिक तालिम, आर्थिक सशक्तिकरणका अवसरहरूलगायत आवश्यक सहयोग र संरक्षणको सुनिश्चितता गर्ने ।

च) कानून र नीतिको सुदृढीकरण र कार्यान्वयन :

- विभिन्न सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूको अनुगमन गरि प्राप्त गरेका सुझाव तथा पृष्ठपोषणको आधारमा नीति तथा कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- बालिका र महिलाको सशक्तिकरणको लागि महिला विरुद्धका स्थाि नय स्तरमा निति तथा कार्यविधि तयार गर्ने ।
- गाउँपालिकामा गठित न्यायिक समितिका पदाधिकारीहरूलाई बा(लविवाह विरुद्धका न्यायिक कारवाहीलाई प्राथमिकतामा राख्न प्रोत्साहन गर्ने ।
- विवाहको कानुनी उमेर, सोको उल्लंघन गरेमा हुने सजाय तथा बाल विवाह विरुद्ध उपलब्ध हुने कानुनी संरक्षणको व्यवस्था सम्बन्धी जनचेतना जगाउन प्रचार प्रसार गर्ने ।
- कानूनी उपचार लिन चाहने बालबालिकाहरूले सामना गर्नु परिरहेको कानूनी तथा सामाजिक कठिनाईहरू पहिचान गरी सो निर्मूलन गर्न आवश्यक पहल गर्ने ।
- बालविवाह भएको अवस्थामा विवाह बदर गर्न चाहनेहरूको लागि आवश्यक कानुनी हक र उपचारमा पहुँचका साथै क्षति(पूर्तिको सुनिश्चित गर्ने ।

१२. कार्यान्वयन समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन :

बालविवाहको अन्त्य गर्ने यो रणनीतिलाई कार्यान्वयनमा यस नगर पालिकाले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्नेछ, र रणनीति कार्यान्वयनको लागि नगरपालिकास्तरमा कार्ययोजना तयार गरिनेछ । रणनीति तथा कार्ययोजनाको कार्यान्वयन, सरोकारवाला सरकारी, स्थानीयस्तरका विकासका साभेदार, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाजसंगको समन्वय एवं अनुगमन तथा मूल्यांकनको लागि देहायअनुसारको गाउँपालिका तथा वडा पालिका स्तरमा स्तरको कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समिति रहनेछ ।

क) नगरपालिका स्तरमा :

१.नगरपालिकाको उपप्रमुख	संयोजक
४.प्रतिनिधि, शिक्षा क्षेत्र हेर्ने	सदस्य
५.प्रतिनिधि, इलाका स्वास्थ्य चौकी	सदस्य
६.प्रतिनिधि, इलाका प्रहरी कार्यलय	सदस्य
७.अध्यक्ष नगरपालिका स्तरीय बाल संजाल	सदस्य
८. बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने गैरसरकारी निकायका दुईजना प्रतिनिधि	सदस्य
९. प्रतिनिधि, नगरपालिकास्तरीय बालसंरक्षण समिति	सदस्य
१०.कार्यकारि अधिकृत, नगरपालिका	सदस्य-सचिव

वडापालिका स्तरमा :

१.वडा अध्यक्ष	संयोजक
२.शिक्षक प्रतिनिधि	सदस्य
३.स्वास्थ्य स्वयंसेविका	सदस्य
४.प्रतिनिधि महिला सदस्य (वडापालिका)	सदस्य
५. बालबालिकाको क्षेत्रमा काम गर्ने गैरसरकारी निकायका एक जना प्रतिनिधि	सदस्य
६. प्रतिनिधि, वडापालिका स्तरीय बालसंरक्षण समिति	सदस्य
७.वडा सचिव	सचिव

१३. नगरपालिका तथा वडा स्तरको कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन समितिको काम कर्तव्य अधिकार :

- क) रणनीति तथा कार्ययोजनामा रहेका बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई सम्बन्धित निकायको वार्षिक कार्यक्रममा प्राथमिकताकासाथ समावेश गरी सम्बन्धित निकायमा पेश गर्न पहल गर्ने ।
- ख) बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमलाई संचालन गरी यस विरुद्धमा जागरण ल्याउन आवश्यक सहजीकरण गर्ने ।
- ग) बाल विवाह अन्त्यका लागि संचालित कार्यक्रमहरूको नियमित तथा आवश्यकतानुसार अनुगमन गर्ने र आवश्यक पृष्ठपोषण सहित सम्बन्धित निकायमा प्रतिवेदन पेश गर्ने ।

१४. समितिको बैठक कम्तिमा २ महिनामा एक पटक बस्नेछ ।

३) समितिको बैठकमा आवश्यकतानुसार सम्बन्धित विज्ञ एवं संस्थाका प्रतिनिधिलाई आमन्त्रित सदस्यको रूपमा बोलाउन सकिनेछ ।

१५. नगरपालिकास्तरीय सरोकारवालाहरूको भुमिका

क्र. स	निकाय	भुमिका
१	स्वास्थ्य चौकी	<ul style="list-style-type: none"> ● स्वास्थ्य क्षेत्रका कार्यक्रमहरूमा आवश्यकतानुसार बाल विवाह र स-सानो उमेरमा हुने गर्भधारणलाई निरुत्साहन गर्ने कार्यक्रमहरू समावेश गर्ने । ● बाल विवाहको विरुद्धको विषय किशोरकिशोरीमैत्री स्वास्थ्य सेवा कार्यक्रमसँग एकीकृत गर्ने ।
२	शिक्षा शाखा तथा विद्यालयहरू	<ul style="list-style-type: none"> ● बाल विवाह विरुद्ध र बाल विवाहले पुऱ्याउने हानिका विषयका कार्यक्रमहरू विद्यालय एवं यसको जोखिममा रहेका समुदायसम्म पुऱ्याउने । ● बाल विवाहको जोखिममा परेका बालबालिका, विद्यालय बाहिरका बालबालिका वा पहिले नै बाल विवाह भई विभिन्न जोखिममा परेका बालिकाहरूका लागि उपयुक्त शैक्षिक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।
३	प्रहरी कार्यालय	<ul style="list-style-type: none"> ● बाल विवाह रोकथाम वा निषेध गर्ने राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयन गर्न र दाईजो लगायत अन्य हानिकारक सामाजिक प्रथाको अन्त्य गर्न अर्न्तगतका निकायलाई प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्ने । ● विद्यमान नीति र कानून अनुसार बाल विवाह गर्ने गराउने व्यक्तिहरूलाई कानून बमोजिमको कारवाही गर्ने गराउने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने ।

४	नगरपालिका तथा वडा कार्यालयहरू	<ul style="list-style-type: none"> ● बाल विवाह विरुद्धका कार्यक्रमहरूलाई स्थानीय बाल मैत्री शासन कार्यक्रममा एकीकरण गरी बाल विवाह विरुद्धको अभियानलाई स्थानीय बालमैत्री शासनको अभिन्न अंगको रूपमा विकास गर्ने । ● स्थानीय विकास प्रक्रियामा किशोरकिशोरीको सार्थक सहभागिता बढाउने ● पञ्जिकरण कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने ।
५	स्थानिय रेडियो एफ एम, पत्रपत्रिका	<ul style="list-style-type: none"> ● बाल विवाहबाट बालबालिकाको जीवनमा हुने नकारात्मक असर, विवाहको कानूनी उमेर, कानून उल्लंघन गर्दा हुने सजायका विषयका साथै बाल विवाह लाई नैतिक मूल्य र मान्यता विरुद्धको रूपमा आम नागरिकमा सचेतना गर्न आम संचारका मा(ध्यमको परिचालन गर्ने ।
६	नागरिक समाज	<ul style="list-style-type: none"> ● बाल विवाहका विरुद्धमा सामाजिक जागरण ल्याउन पैरवी र सचेतनाका कार्यक्रम संचालन गर्ने ● बाल विवाहको जोखिम रहेका क्षेत्रमा यस विरुद्धका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ● बाल विवाहको अन्त्य गर्ने कार्यमा सरकार, विकासका साभेदार संस्थाहरू र निजी क्षेत्रसंग सहकार्य गर्ने ।
७	स्थानिय गैर सरकारी संस्थाहरू	<ul style="list-style-type: none"> ● बाल विवाहका विरुद्धमा सामाजिक जागरण ल्याउनका कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ● समुदाय तथा वस्ती स्तरमा बालविवाह बढि भएका क्षेत्रको अवस्था पहिचान गरि टोल स्तरमा सचेतनामुलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

आज्ञाले,

मातृका प्रसाद भट्टराई

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत